

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Sarkamo, Ville

Title: Kiveen hakattu historia : sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918-1939

Year: 2018

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Sarkamo & Suomen Historiallinen Seura & Historian Ystävien Liitto, 2018.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Sarkamo, V. (2018). Kiveen hakattu historia : sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918-1939. Historiallinen aikakauskirja, 116(2), 153-166.

Ville Sarkamo

DRAFT VERSION

Kiveen hakattu historia

Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939

Mikä kaiverretaan kiveen, on tarkoitettu kestäväksi ikuisesti, mutta sen sisältämää sanomaa tulkitaan aika- ja kulttuurisidonnaisesti. Muistomerkit sijaitsevat keskeisillä paikoilla tai paikoissa, joissa on tapahtunut jotain muistamisen arvoiseksi katsottua. Se, mitä ja millä tavalla ympäristössä muistetaan, on kaikkea muuta kuin neutraalia, vaikka yhteiskunnallisesti vakaissa oloissa muistomerkit herättävät harvoin voimakkaita tunteita. Kun yhteiskunnalliset erot kärjistyvät, muistomerkit nousevat helposti kulttuurikamppailujen keskiöön. Muistomerkkejä kaadetaan, poistetaan, siirrellään, tärvellään ja uudelleen pystytetään vallankumousten ja valtasuhteiden muuttuessa.

Tuoreessa muistissa on erityisesti Yhdysvalloissa etelävaltioiden sisällissodan kenraalien patsaiden poistamiskohu, joka yltyi yhden ihmishengen vaatineiksi mellakoiksi vuonna 2017. Viron Pronssisoturikiista vapun ja voitonpäivän alla vuonna 2007 synnytti ulkopoliittisen kiistan ja mellakoita, jotka vaativat myös ihmishengen.¹ Myös Suomessa vuoden 2017 kohu Rahapajan Kansalaissotajuhlarahasta, jossa kuvattiin punaisten teloitusta, osoitti, kuinka eri tavalla metalliin tai kiveen hakattuun kerrontaan suhtaudutaan verrattuna kirjoitettuun tekstiin tai valokuvaan.²

Suomessa muistomerkeillä oli erityinen rooli juuri itsenäistyneessä tasavallassa, jolloin voidaan puhua kokonaisesta sotamuistomerkkien pystytysliikkeestä.

Muutamassa vuodessa suomalainen maisema täyttyi muistomerkeistä, joita oli sitä

¹ Esim. *Helsingin Sanomat* vapun alla 2007 ja kulttuuritaistelusta Kaja Kunnas: Kulttuuririidat roihahtivat Virossa. *Helsingin Sanomat* , 29.5.2009; Yhdysvaltain Charlottesvillen patsasmellakoista esimerkiksi Mika Hentunen: Yliajo vaati kuolonuhrin Charlottesvillessä – Yhdysvaltalaispoliitikot tuomitsevat väkivallan ja kiihkoilun. *Helsingin Sanomat* 13.8.2017.

² Esimerkiksi Jari Strömberg ja Maria Stenroos: Rahapaja julkaisi teloituksesta juhlarahan – Orpo toivoo että raha vedetään pois: "Mauton". Yle 25.4.2017. Myös *Helsingin Sanomat*, *Uusi Suomi* ja maakuntalehdistö uutisoivat kohua laajasti.

ennen ollut vain kourallinen.³ Niillä rakennettiin vuoden 1918 voittaneiden valkoisten arvojen mukaista kansakuntaa. Muistomerkit edustavat historiakulttuuria ja historiakulttia. Ne esittävät pystyttäjiensä käsitystä menneisyydestä, sillä historiakuvan hallitsemisella pyritään vaikuttamaan ja kontrolloimaan nykyisyyttä, sekä hahmottamaan tulevaisuutta.⁴

Tässä artikkelissa tutkin Suomen itsenäistymisen ja erityisesti vuoden 1918 tapahtumien synnyttämää historiakulttuuria vuosien 1918–1939 välillä pystytettyjen sotamuistomerkkien näkökulmasta. Mitä julkilausumattomia tarkoituksia muistomerkeillä oli? Miten vaikeneminen sodan brutaaliudesta näkyy sotamuistomerkeissä? Miten ristiriitaisuuksien lieventyminen sekä paikalliset ja alueelliset erot näkyvät muistomerkeissä? Analysoin muistomerkkejä pystytysajankohtansa kontekstissa arvioimalla motiiveja, muistotekstejä sekä käyttämällä haastattelu-, sanoma- ja aikakauslehtiaineistoa. Suppeiden perustietojen ja olemassa olevien kuvausten yhdistämisellä luon kuvaa suomalaisen sotakultin korostamista arvoista sekä siitä, mitä ilmiö kertoo yleisemmin sotien välisen ajan suomalaisesta yhteiskunnasta.

Esittelen paikallistasolla (erityisesti Viipuri, Helsinki, Tampere, Lahti, Turku, Oulu, Hanko, Vaasa, Joensuu, Isokyrö, Keuruu) muutamia keskeisiä sotamuistomerkkejä, sekä niihin liittyviä tapahtumia. Aikavälillä pystytettyjen sotamuistomerkkien määrää ei voi yksiselitteisesti määritellä, sillä periaatteessa jokainen sankarihauta tai jonkun toteuttama muistolaatta on muistomerkki. Myös monet rakennelmat kuten sillat, tiet tai muurit voidaan käsittää tai nimetä muistomerkeiksi. Tässä artikkelissa sotamuistomerkiksi käsitetään kuitenkin joidenkin henkilöiden yhteisenä toimena julkiselle paikalle esiintuotu laatta tai patsas, jonka on tarkoitus muistuttaa jostakin

³ Vrt. Anna Sirola, *Puhukoon paatinen pylväis. Vuoden 1918 vapaussodan sankarihautojen muistomerkit ja vapaudenpatsaat*. Väyläkirjat 2017, 11–13.

⁴ Sotamuistomerkeistä ja sotakuolemakultista erityisesti. Reinhart Koselleck, *Kriegerdenkmale als Identitätsstiftung der Überlebenden*. Teoksessa Odo Marquard & Karlheinz Stierle (toim.) *Identität*. Fink 1979, 255–276. Artikkelini on julkaistu myös englanniksi: Reinhart Koselleck, *War Memorials as Identity Formation of Survivors*. Teoksessa Reinhart Koselleck (toim.) *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press 2002; Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge University Press 1995; Ken Inglis, *Sacred Places. War Memorials in the Australian Landscape*. Miegunyah Press at Melbourne University Press 1998. Katso myös Sirola 2017, 11–13.

sotaan liittyvästä tapahtumasta.⁵ Artikkelin päätutkimusaineistona on käytetty itse sotamuistomerkkejä patsasteksteineen, sekä eri julkaisuissa esitettyjä kuvia tai tietoja niistä, erityisesti Antero Tuomiston kokoavaa katalogia *Sotiemme muistomerkit* suomalaisista muistomerkeistä kautta aikojen, jossa hän esittelee 44 vuoden 1918 tapahtumien muistomerkkiä vuosilta 1918–1939, sekä 50 vuosina 1920–1941 pystytettyä historiallisten sotien muistomerkkiä.⁶

Artikkelin tutkimusmetodiikka vertautuu Jay Winterin *Shadows of War, A Social History of Silence in the Twentieth Century* -teoksessa julkaistussa artikkelissaan esittelemään kulttuurisen hiljaisuuden tutkimukseen. Teos käsittelee hiljaisuuksien keskeisyyttä. Tietty tapahtumaketju on luonut aikalaisille traumaattisen kokemuksen, josta on vaiettava. Vaiettu on kuitenkin läsnä eletyssä ja ihmiset oireilevat sitä vahvistaen näin vaietun olemassaolon. Hiljaisuus on korvattava jollakin muulla.⁷ Saksalaisen Reinhart Koselleckin käsitteellistämä *Heroische Totenkult*, sankarikuolemakultti, toimii toisena teoreettisena lähtökohtana sankarillisen kuolemankultin ymmärtämisessä.⁸ Esitän, että vuoden 1918 sodan jälkeisessä Suomessa vallitsi vaiettu konflikti, jota ei pystytty käsittelemään suoraan vaan sen tilalle syntyi sotatapahtumia oikeuttava kultti, joka sotamuistomerkkien välityksellä juurrutti kansan mieliin ”valkoisen hegemonian” sanelemaa kuvaa suomalaisuudesta.

Suomessa syntyi sisällissodan jälkeen massiivinen valkoinen sotamuistotraditio vapaussotamuistelmineen, sotamuistomerkkeineen ja toukokuun 16. päivän juhlineen sodan ylevöittämiseksi.⁹ Tämän lisäksi Suomen historia uudelleenarvioitiin kauttaaltaan erittäin sotaisaksi. Esi-isien käymät taistelut ja niiden esimerkin

⁵ Ulla-Maija Peltonen katsoo muistomerkkien kokonaismäärän sadoiksi. Anna Sirola esittelee teoksessaan ”Puhukoon paatinen pylvä” yhteensä 404 vapaussodan sankarihautaa tai muistomerkkiä.

⁶ Antero Tuomisto, *Sotiemme Muistomerkit*. Suomen matkailuliitto. Gummerus 1990. Lukumäärät laskettu eri aikojen muistomerkeistä poimimalla.

⁷ Winter Jay, Thinking about Silence. Teoksessa *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. (Toim. Efrat Ben Ze’ev, Ruth Ginio and Jay Winter) Cambridge University Press 2010, 3–31.

⁸ Koselleck 1979; Riitta Kormanon, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun Yliopiston julkaisuja C 396. Turun yliopisto 2014; Nadine Rossol, Commemoration, Cult of the Fallen (Germany). Teoksessa Ute Daniel et al. (toim.) *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin 8.10.2014.

⁹ Erityisesti Aapo Roselius, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyitin alkulähteillä*. Tammi 2013; Yleisestä kehityksestä ja uusimmista sodan tulkinnoista erityisesti tuore yleisesitys Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014. Julkaistu suomeksi nimellä *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus 2018.

opettaminen nuorille loivat vapaustaistelulle oikeutuksen, velvoituksen, historiallisen jatkumon ja tulevaisuuden. Samanaikaisesti kun Suomessa pystytettiin vuoden 1918 sotamuistomerkkejä, ympäri maata pystytettiin yhtä lailla varhaisempaa (sota)historiaa kuvaavia muistomerkkejä.¹⁰ Syntyi tarina ikiaikaisesta sotaisasta suomalaisuudesta.

Sotamuistomerkit ovat kuvakieleltään, motiiveiltaan, iskusanoiltaan ja muistolaatoiltaan monitahoisia symboleja. Muita moderniin nationalismiin kuuluvia symboleita ovat esimerkiksi liput ja vaakunat. Moderniin nationalismiin kuuluva totemismi liittyy oleellisesti muistomerkkien kunnioittamiseen, jolloin kyseessä on yhteisön itsepalvelonta. Symbolit ovat keskeisesti läsnä rituaaleissa, joita suoritetaan toteemin ympärillä. Yhteisön järjestymisessä hierarkia ja eri ihmisten roolit, kuten miesten ja naisten, nuorten ja lasten, ovat tarkasti määriteltyjä aseman, sukupolven ja sukupuolen mukaisesti.¹¹

Suomalaisesta muistomerkkeihin liittyvästä tutkimuksesta on mainittava erityisesti Ulla-Maija Peltosen *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* vuodelta 2003.¹² Hän on tutkinut muistomerkkitraditiota vuosien 1918 tapahtumista ja paikantanut pystytetyksi yli 300 muistomerkkiä, joista valkoisia 96 % ja punaisia 4%. Anna Sirolan vuonna 2017 julkaistu teos *Puhukoon paatinen pylväis: Vuoden 1918 vapaussodan sankarihautojen muistomerkit ja vapaudenpatsaat* sisältää kuvailut yhteensä 404 sankarihaudasta tai muistomerkistä sekä noin 30-sivuisen analyttisen yleiskatsauksen ilmiöstä.¹³

Riitta Kormanon taidehistorian alan väitöstutkimuksessa *Sotamuistomerkki Suomessa: Voiton ja tappion modaalista sovittelua* tarkastellaan suomalaisia sotamuistomerkkejä taiteentulkinnalla painottuen taidehistorialliseen tulkintaan. Kormanon ja Sirolan teokset avaavat kiinnostavan näkökulman muistomerkkien syntyprosessiin erityisesti teosten valmistumiseen liittyvien konkreettisten kiistojen,

¹⁰ Sotamuistomerkit ja Tuomisto 1990 katalogi.

¹¹ Katso Erityisesti Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja rajat Suomessa 1917–1945*. Yliopistopaino 2011.

¹² Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKST 894. SKS 2003.

¹³ Sirola 2017.

näkökulmien, taiteellisen vapauden ja poliittisten tarkoitusperien, kulttuurisen sovinnaisuuden ja rahoittajien toiveiden ristiriitojen esiin nostajana. Peltosen ja Sirolan tutkimuksissa ei ole Kormanon tapaan huomioitu aikakauden laajempaa historiakulttuuria, sillä aikavälillä pystytettiin muistomerkkejä myös historiallisten taistelujen muistoksi. Artikkelissa on hyödynnetty myös aikaisempia paikallishistoriallisia, usein museoiden julkaisemia muistomerkkeihin liittyviä kuvauksia.

Valkoisen vallan vakiinnuttaminen vapaudenpatsain ja sotamuistomerkein

Vapaussodan muistomerkkien pystyttämisen ensimmäisenä vaiheena voidaan pitää sodan aikana tai sen jälkitunnelmissa heränneitä hankkeita, joiden julkilausuttuina tavoitteina oli halu ikuistaa sota ja siinä osoitettu sankaruus jälkipolville. Jo sodan lopussa ja heti sen jälkeisessä yhteisöllisen humaltumisen tilassa, jonka Aapo Roselius on nimennyt ”Isänmaalliseksi kevääksi”, esitettiin tarve voitollisen sodan ikuistamiselle sekä saavutetun vapauden ylistämiselle.¹⁴

Sisällissodan tapahtumien aiheuttama tunnekuohu synnytti tarpeen kuvata sotaa taiteen ja kirjallisuuden keinoin yleisenä vapaussotaromantiikkana, verihurmeisina taistelukupauksina tai punaisen osapuolen tragediana.¹⁵ Ihmisten hämmennys ja käsittämisen tarve oli kanavoitava valtaapitävien taholta voittajien totuudeksi ristiriitaisten ja monitulkintaisten kertomusten ja huhujen maailmassa. Punaisen vallankumouksen luokkasotaluonne oli häivyttävä, mutta myös kevään 1918 suurisuuntaisimmat verihurmeet oli maltillistettava. Sodalle oli luotava kertomus, jonka pohjalta kansakuntaa voitiin rakentaa. Erkki Kivijärven *Suomen vapaussota*, Kenraali Hannes Ignatiuksen ja Vapaussodan historian komitean *Suomen vapaussota vuonna 1918* sekä Kai Donnerin, Th. Svedlinin sekä Heikki Nurmion *Suomen vapaussota* -teossarjat julkaistiin jo vuosien 1918–1925 aikana. Näitä täydensi J. O. Hannulan *Suomen vapaussodan historia*, joka ilmestyi vuonna 1933.¹⁶

¹⁴ Roselius 2013; Sirola 2017, 16–19.

¹⁵ Esim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Ajan paineessa. Kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 758. Gummerus 1999.

¹⁶ Erkki Kivijärvi, *Suomen vapaussota 1918*, osat I–III. Ahjo 1918–1919; Hannes Ignatius, *Suomen vapaussota vuonna 1918*, osat I–VI, Vapaussodan historian komitea & Otava 1921–1925; Kai Donner, Th. Svedlin, Heikki Nurmio, *Suomen Vapaussota*, osat I–IV. Gummerus 1921–1925; J. O. Hannula, *Suomen vapaussodan historia*. WSOY 1933.

Vapaussodan historian lisäksi Suomen menneisyys rakentui erityisen sotaisaksi ja historioitsijat kuten J. O. Hannula, K. O. Lindeqvist, Arvi Korhonen ja Einar W. Juwa (Juvelius) korostivat Sakari Topeliuksen ja Yrjö Koskisen viitoittamalla tiellä Suomen kansan ikaikaista taistelua.¹⁷ Kaikenlainen historiakirjoittelu sekä vapaussotatarinat täydensivät ja syvensivät yhteisön hegemonista kertomusta. Historiaperspektiivi oli erittäin syvä, mutta vahvasti kansallinen, esimerkiksi *Suomen sotaväki* -teos vuodelta 1936 ulotti historiakatsauksensa muinaissuomalaisiin ja heidän aseisiinsa.¹⁸

Valkoinen isänmaallisuus sisälsi myös piilevän tarkoituksen, joka konkretisoitui paikallistasolla sotamuistomerkkeihin. Niiden tuli osoittaa paikkakunnilla vallinnutta uutta valkoista suomalaista arvomaailmaa. Ensimmäiset suurisuuntaiset patsashankkeet toteutuivat paikkakunnilla, missä oli taisteltu verisimmin ja missä valkoisten toteuttamat teloitukset olivat olleet kiivaimpia.¹⁹ Voiton, ja nimenomaisesti käytyjen taistelujen, sinetöinti ja oikeuttaminen toteutettiin siten symbolien ja toteemin, eli sotamuistomerkin avulla.²⁰ Saavutettu voitto haluttiin ikuistaa kiveen jonka tuli sijaita keskeisellä paikalla, jolle voitaisiin tehdä kunniakäyntejä.

Ketkä muistomerkkejä pystyttivät? Aloitteentekijöitä olivat monesti keskeiset poliitikot ja liikemiehet, toimeenpanijoina useimmiten paikalliset suojeluskunnat. Lisäksi patsaiden toteutusta varten perustettiin toimikuntia, joissa oli mukana kuvataiteen, arkkitehtuurin, politiikan, puolustusvoimien ja talouselämän vaikuttajia. Alusta asti sotamuistomerkkien pystytystoimintaa varten organisoidut komiteat pyrkivät esittämään hankkeet kansan tahtona ja ilmaisuna, joten oli ensiarvoisen tärkeää kerätä varoja hankkeisiin kansalta. Kuitenkin aloitteellisina toimijoina oli useasti varakkaita kauppiaita tai teollisuusmiehiä kuten Erik Hartman ja Gösta Serlachius Vaasassa. Idean ja suopeuden Vaasaan pystytettävästä Suomen vapauden muistomerkistä esitettiin olevan lähtöisin Mannerheimilta. Keräyksillä oli

¹⁷ Esim. Ville Sarkamo, *Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*. Jyväskylä Studies of Humanities 167. Jyväskylän yliopisto 2011; Sirkka Ahonen, *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Gaudeamus 2017.

¹⁸ Wolf Halsti, *Suomalaisia soturikuvia eri ajoilta*. Teoksessa *Suomen sotaväki*. WSOY 1936, 5–30.

¹⁹ Teloituksista sotatoimien osana erityisesti Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca historica 90. SKS 2004.

²⁰ Toteemin käsitteestä erityisesti Tepora 2011, 43–45.

tarkoituksena julkituoda kansan tuki hankkeille. Moni hanke eteni nopeasti, mutta toiset viivästyivät.²¹

Pienempien muistomerkkien kohdalla pystyttäjiä olivat paikalliset historialliset seurat, suojeluskunnat tai puolustusvoimien yksiköt. Patsashankkeiden suunnittelijoissa ja toteuttajissa vilahtelevat sellaiset nimet kuin Akseli Gallen-Kallela, Viktor Jansson, Väinö Aaltonen, Matti Visanti, Yrjö Liipola, Armas Lindgren, Aarno Karimo sekä lukuisat keskeiset poliitikot ja kenraalit.²² Anna Sirolan mukaan taidehistoriassa on ollut tapana niputtaa vapaussodan muistomerkit yhdeksi merkityksettömäksi massaksi.²³ Tekijät kuitenkin edustivat aikansa parhaimmistoa ja kuvakieli ja motiivit ovat vaihtelevia. Käsitykset sotamuistomerkeistä kertovatkin yleensä enemmän kulttuuri- ja tutkijapiirien asenteellisyydestä ja ennakkoluuloista kuin itse muistomerkeistä.

Vuosina 1918–1939 pystytetyt vapaussodan muistomerkit Antero Tuomiston aineiston mukaan:

Kokonaismäärä: 44²⁴

Teemoittain:

Taistelun muistomerkki:	20
Vapauden muistomerkki:	9
Muistomerkki saksalaisille:	3
Upseerikurssin paikka:	3
Punaterrorin uhreille:	2
Itsenäisyyden muistomerkki:	1
Viron vapaussotaan lähtö:	1

²¹ Katarina Andersson, Vuoden 1918 tapahtumien muisto. Teoksessa Marianne Koskimies-Envall (toim.) *Verta hangella. Pohjalainen näkökulma vuosien 1917–1918 tapahtumiin. Blod på drivan. Händelserna 1917–1918 ur ett österbottniskt perspektiv*. Pohjanmaan museon julkaisu nro 20. Pohjanmaan museo 1999, 245–267; Katso myös Sirola 2017, 19–22.

²² Tuomisto 1990; Kormano 2014; Sirola 2017. Tiedot patsaiden esittelyistä.

²³ Sirola 2017, 25. Katso myös Liisa Lindgren 2000, *Monumentum: Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 782, 2000, 171; Kormano 2014, 97.

²⁴ Laskettu Tuomisto 1990 teoksen pohjalta. Kokonaismäärä antaa kuvan etupäässä keskeisistä muistomerkeistä, joita Tuomisto on pioneerityössään 1990-luvulla kartoittanut.

Punaisten muistomerkki: 3

Sotamuistomerkkien teemoissa korostuivat siis erityisesti käydyt taistelut. Keskeisimmät ja suurisuuntaisimmat valkoisten voittoa glorifioineet heeros-patsashankkeet toteutettiin heti sodan jälkeen Viipuriin (1919), Tampereelle (1921) ja Lahteen (1921). Ensimmäinen suurisuuntainen patsashanke toteutui siis Viipurissa, missä valkoinen suomalaisuus koettiin uhatuimmaksi ja lähimenneisyyden tapahtumat olivat kaikkein vaikeimmat. Venäläisten teloituksiksi yltyneen etnisen puhdistuksen jälkeen paikkakunnalla ei myöskään voinut olettaa esiintyvän hanketta hidastavia ristiriitaisuuksia.²⁵

Karjala oli muutenkin ollut sisällissodassa vahvasti valkoista aluetta. Uhripyhättö syntyi Torkkelipuistoon uuden tuomiokirkon edustalle, minne pystytetyssä patsaassa antiikin heeros esiintyy oikea käsi koholla korkeassa polviasennossa pyyhe vyötäisillään. Patsas vartioi sankarihautojen ympäröimää nelikulmaista pyhättöä. Viipurissa käytyjen taistelujen yhteydessä suomalaiset kaatoivat myös Pietari Suuren patsaan ja sen paikalle pystytettiin myöhemmin vielä toinen patsas; itsenäisyyden patsas, jossa graniittinen Suomen leijona tuki käpälällään Suomen vaakunaa.²⁶

Viipurin rivakat ja suurisuuntaiset patsashankkeet, muistomerkkien pystytys ja venäläisyyteen viittaavien merkkien kaataminen ja toiminnan kiireellisyys ja perusteellisuus viittaavat etnisen puhdistuksen viimeistelyyn. Toiminnan motiiveja voi varmaan luonnehtia yhtä paljon suunnitelmallisiksi kuin spontaaneiksi. Viipurin muistomerkit säilyttivät kamppailun symbolisen merkityksen myöhemminkin. Venäläiset poistivat itsenäisyydenpatsaan leijonan vuonna 1940 talvisodan rauhanteon jälkeen. Nykyisin leijona löytyy Monrepos'n puistosta ilman jalustaa ja Pietari Suuren patsas on palautettu vanhalle paikalleen.²⁷

Kuva 1. Viipurin sankaripatsas (Gunnar Finne), Helioksen valokuvapostikortissa. Ensimmäisten muistomerkkien kuvakieli oli sodan tarkoituksen ja sankariuhrien pyhittämistä ja ylevöittämistä

²⁵ Viipurin valloituksesta erityisesti Teemu Keskisarja, *Viipuri 1918*. Siltala 2013.

²⁶ Katso kuvat esim. Kormano 2014.

²⁷ Kormano 2014, 101.

Tampereen vapaudenpatsaana tunnettua sisällissodan muistomerkkiä kohtaan syntyi voimakas vastakulttuuri jo hankkeen suunnitteluvaiheessa. Tampereen kaupunginvaltuusto käsitteli patsaan kohtaloa, sillä heti ensimmäisten kunnallisvaalien jälkeen valtuustossa istui sosialidemokraattinen enemmistö. Se vetosi rahapulaan halussaan estää patsaan pystytyksen. Porvaripuoli esitti vastavetona, että hanketta olisi pitänyt vastustaa jo suunnitteluvaiheessa. Tähän sosialidemokraatit totesivat, että silloisessa tilanteessa vastustuksen esittäjä olisi ”viety mäkeen” eli teloitettu. Tilanteeseen puututtiin jopa Pohjanmaalta saakka ja varoiteltiin niitä, jotka tahtovat häväistä vapaussodan perinnön. Kiistoista huolimatta patsas pystytettiin. Viktor Janssonin suunnittelema vapaudenpatsas pystytettiin Tampereen Hämeenpuistoon vuonna 1921. Patsaan mallina toimi nuori teologian ylioppilas Elias Simojoki. Ideaalivartaloineen antiikin heeroskuvaston mukainen mieshahmo pitelee miekkaa ylhäällä voiton merkinä. Rankaisevan oikeuden symbolin, miekan, on tulkittu osoittavan uhkaavasti kohti työväentaloa.²⁸

Työväen suussa patsas taipui lahtaripatsaaksi tai ”Rummin Jussin patsaaksi” tunnetun ”jämsäläislahtarin”, eli Johannes Fromin mukaan. From oli päätekijänä runsaasti tunteita kuohuttaneissa murhissa, jotka kohdistuivat sodasta sivussa pysyneisiin työväenaktiiveihin ja sivullisiin Jämsässä ja muualla Suomessa.²⁹ Patsaan nimittely oli osoitus vahvana eläneistä antipatioista. Kun julkinen punaisten muistaminen oli tukahdutettu, sodan muistaminen purkautui työväestön piirissä ivaavana vastakulttuurina. Punaiset saivat oman Jussi Hietasen suunnitteleman muistomerkkinsä Tampereen Kalevankankaalle vasta vuonna 1941.³⁰

Myös Lahteen kohosi pikaisesti oma muistomerkki. Helsingistä, Hangosta ja Loviisasta poiketen keskeinen muistomerkki pystytettiin nimenomaan valkoiselle armeijalle paikkakunnan valloittaneiden saksalaisten muistomerkkin jäädessä selvästi toissijaiseksi. Lahdessa seisoo ylväänä toinen Viktor Janssonin veistämä patsas, joka on pystytetty vuonna 1921. Tässä alaston heeros esiintyy vasen käsi koholla ja

²⁸ Kormano 2014, 148–152; Sirola 2017, 383–384.

²⁹ Jukka Rislakki, *Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa*. Uudistettu ja laajennettu laitos. Ajatus Kirjat 2007; Sakari Virkkunen, Rumminjussi. *Suomalainen fraasisanakirja. Kivestä Kekkoseen*. Otava 1974, 151.

³⁰ Työväenliike.fi tietokanta punaisten muistomerkeistä.

sotakypärä oikeassa kainalossa. Siten kaupungit, missä oli käyty verisimmät taistelut ja silmiinpistävimät puhdistukset, olivat niitä, joissa kuvakieli oli kaikkein korkeinta yleveyttä tavoittelevaa ja niihin muistomerkki nousi myös ensimmäisenä.

Saman tyyppinen antiikin heeros esiintyy milloin soihtu, kypärä, kilpi tai miekka mukanaan myös pienemmissä muistomerkeissä (muun muassa Loimaa 1921, Savonlinna 1921, Rautu 1921, Lapua 1922, Mikkeli 1922). Patsaiden antiikista juontuvat motiivit ja alastomuus kuvaavat valkoisten aatteellista puhtautta ja sotimisen oikeutusta.³¹ Antiikin heerospatsaiden lisäksi monissa 1920-luvun alun patsaissa esitettiin aikalaismiestä, mutta tällöin kuvitus on aina maltillista ja hillittyä. Esimerkiksi Ilmari Wirkkalan Keuruun (1921) ja Nurmeksen (1921) valkoisten sankaripatsaissa seisoo maltillisesti suojeleuskuntalainen/valkoisen armeijan aikalaismies.³²

Aapo Roselius on pohtinut teoksessaan *Teloittajien jäljillä*, miten vuoden 1918 valkoisen terrorin käsittely ei ollut sodan jälkeen mahdollista. Roselius esittää, ettei teloitusvaikutusta pidä aliarvioida vapaussotamuiston syntymisessä. Sen sijaan että valkoinen puoli olisi tuominut tapahtuneen ja myöntänyt laittomuudet, se pyrki kaikin keinoin estämään teloituksista puhumisen ja leimasi kaikki puheet vasemmiston propagandaksi ja perättömiksi huhuiksi. Hänen mukaansa valkoisten kaatuneiden palvomisen, sankaripatsaiden pystyttämisen, sankarimyyttien luomisen ja alituisen punaisen terrorin raakuudesta muistuttamisen tuli osoittaa, ketkä olivat isänmaan todelliset uhrin.³³

Soturikansamyytin ja -kultin rakentaminen nousee suomalaisessa kuvastossa vahvasti esiin. John Keeganin mukaan jokaisessa kulttuurissa esiintyy soturikulttuuri välillä näkyvämpänä, välillä piilevämpänä. Vuosien 1918–1939 Suomessa tämä kultti oli vahvasti esillä erityisesti sodanjälkeisinä lähivuosina ja näyttävästi muun muassa Vaasassa vapaussodan 10-vuotisjuhlintana vuonna 1928 kadulle pystytettyine väliaikaisine riemukaarineen. Itsenäistä voittoa valkoista Suomea palvottiin eri

³¹ Symboliikasta erityisesti Kormano 2014; Katso myös Sirola 2017, 26–27.

³² Kormano 2014, 158, 281; Sirola 2017, 61.

³³ Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi 2007, 27.

symbolein, juhlin, kirjoituksin, nimeämisin sekä poikkeuksellisen vahvan antiikista juontuvan heeros-kuvaston avulla.³⁴

Seppo Knuutilan mukaan nuorille kansakunnille on tyypillistä kuvittaa itseään miehistä voimaa kuvaavin symbolein.³⁵ Silti antiikin heeros-kuvaston keskeisyys vaikuttaisi eurooppalaisessa kontekstissa poikkeukselliselta verrattuna muihin ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneisiin maihin sekä eurooppalaisiin suurvaltoihin. Tyypillisimmät ensimmäisen maailmansodan muistomerkit olivat kuvastoltaan aikalaissotilaita univormuissaan.³⁶

Vastaavatyypistä heeros-kuvastoa löytyy kuitenkin erityisesti australialaisista sotamuistomerkeistä, joita on tutkinut erityisesti Ken Inglis teoksessaan *Sacred Places*. Tekijän kansallisuus ei ole yllättävä, sillä teos käsittelee sotamuistomerkkejä ja niiden kulttuurista roolia Australiassa, jossa I maailmansodan merkitys ja sen muistaminen, Anzac-traditio, on edelleen kansallisen tarinan keskiössä.³⁷

Vertailukohteen löytäminen maapallon toiselta puolelta voi äkkiseltään tuntua yllättävältä, mutta kyseessä on Suomen tapaan nuori kansakunta, jolle sotakokemus on historiakulttuurin keskiössä.³⁸ Lisäksi kuvaston käytössä on silmiinpistävästi vaietun peittämistä. Valtavat, tempelin kokoluokan saavuttavat antiikin heeros-kuvastoa ilmentävät sotamuistomerkit, erityisesti Melbournen *Shrine of Remembrance*, Canberran *Australian War Memorial* sekä Sydneyn *Anzac Memorial* kytkeytyvät maan symboliseen ja ideologiseen haltuunottoon.

Pohjalaiskorostunut esi-isien sotamuistomerkkitraditio

Valkoisen Suomen pääkaupungissa Vaasassa oli pystytetty patsastoimikunta vapaustaistelun ikuistamiseksi jo vuonna 1919. Alkuperäinen suunnitelma 1920-luvun alussa oli *apoteosi*, käytännössä vapaudenpyhätön rakentaminen sankariteoin kunnostautuneen ihmisen ylistämiseksi ja jumaloinniksi. Ajatuksena oli selvästi

³⁴ John Keegan, *A History of Warfare*. Random House 1993; Andersson 1999, 245–267.

³⁵ Knuutila 1999. Lukuisien kuvahakujen perusteella I maailmansodan muistomerkkikuvasto näyttää olevan vahvasti aikalaissotilaiden kuvausta.

³⁶ Yleiskatsauksen ensimmäisen maailmansodan muistomerkeistä saa internetistä hakuohjelmien kuvahauilla.

³⁷ Inglis 1998; Joan Beaumont, *Broken Nation. Australians in the Great War*. Allen & Unwin 2014.

³⁸ Ville Sarkamo, artikkelikäsikirjoitus.

vapaussodan näkeminen pyhänä sotana, jota olisi ylistettävä omassa temppelissään. Suunnitelma eli edelleen ja ajankohtaistui sodan 10-vuotisjuhlien lähestyessä. Tällöin toimikunnan jäsen Akseli Gallen-Kallela totesi kirjeessään kenraaliluutnantti Hannes Ignatiukselle ajan olevan temppeliajatukseksi liian varhainen ja poliittisten olojen (sosialidemokraattisen Tannerin hallitus) olevan hankkeelle sopimattomat.³⁹

Vuonna 1935 suunnittelussa oltiin jo monien vaiheiden jälkeen päädytty Vaasan kauppatorille pystytettävään patsaaseen. Suunnittelukilpailun voitti Yrjö Liipolan miekkaa heiluttava ”Pohjan poika rynnistää” -patsas.⁴⁰ Suurisuuntaiselle hankkeella ei siis ollut umpivalkoisella alueella niin suurta tarvetta, että hanke ja julkisen tilan haltuunotto olisi ajettu läpi heti sodan jälkeen. Yhtenäinen sotakokemus ja muisteluhistoria eli ilman vahvaa ja keskeistä muistutusta siitä, miten sodasta tuli ajatella. Myös vapaussodan kaksivuotisjuhlaparaatissa 16.5.1920 puheet olivat esimerkiksi Turussa tai Helsingissä pidettyjä puheita uhmakkaampia.⁴¹

Historiallisen Etelä-Pohjanmaan alueelle syntyikin vahva vapaussodan muistelukulttuuri. Vapaussodan muistohalli rakennettiin vuonna 1930 pyhätöksi hiljattain valmistuneeseen Pohjanmaan Museoon Vaasaan. Paikallisia heeros-tyyppejä sotamuistomerkkejä nousi sodan jälkeisinä vuosina esimerkiksi Jalasjärvelle (1920), Teuvalle (1921), Lapualla (1922) sekä Kokkolaan (1924), mutta heti sodan jälkeen ei Pohjanmaalle noussut merkittäviä suurisuuntaisia vapaussodan muistomerkkejä, jollei sellaisena pidä Kokkolan patsasta. Sen sijaan erityisesti Pohjanmaalla, mutta toki muuallakin, korostettiin vapaussodan historiallista jatkumoa esi-isien taistelujen kunniaksi pystytetyillä sotamuistomerkeillä.⁴²

Valkoisen Suomen historiakulttuurissa erityisesti Ruotsin ajan sodat rinnastettiin vahvasti vuoden 1918 tapahtumiin. Luonnonkivi oli vallitseva esteettinen suuntaus ja motiivi, joka satoi taistelut isänmaan peruskallioon.

³⁹ Holm Dan, Psykkisen hygienian näkökulma. Joitakin kuvaideoita vuoden 1918 sodasta. Teoksessa Marianne Koskimies-Envall (toim.) *Verta hangella. Pohjalainen näkökulma vuosien 1917–1918 tapahtumiin. Blod på drivan. Händelserna 1917–1918 ur ett österbottniskt perspektiv*. Pohjanmaan museon julkaisuja nro 20. Pohjanmaan museo 1999, 233–243.

⁴⁰ Holm 1999, 233–243.

⁴¹ Maaherra Sarlinin puhe. *Ilkka* 17.5.1920; *Vaasa-lehti* 17.5.1920; *Ilkka* 17.5.1920; *Vaasa-lehti* 17.5.1920; *Helsingin Sanomat* 17.5.1920; *Turun Sanomat* 17.5.1920; *Helsingin Sanomat* 17.5.1920.

⁴² Tiedot muistomerkeistä Tuomisto 1990; Kormanen 2014; Sirola 2017.

Vuosien 1919–1941 Suomessa pystytetyt historiallisten sotien sotamuistomerkit.

Laskettu Antero Tuomiston (1990) teoksesta:

Määrä:	Sota:
1	Kustaa I:n Venäjän sota (1555–1557)
3	Pitkäviha (1570–1595)
6	Nuijasota (1596–1597)
1	Kustaa II Aadolfin Venäjän sota (1609–1617)
1	Kolmikymmenvuotinen sota (1618–1648)
1	Kaarle X Kustaan Pohjan sota/ ”ruptuurisota” (1656–1658)
7	Suuri Pohjan sota (1700–1721)
2	Hattujen sota (1741–1742)
9	Kustaa III:n Venäjän sota (1788–1790)
19	Suomen sota (1808–1809)
50	Yhteensä

Kuva 2. Napuen taistelun muistomerkki (Matti Björklund-Visanti). Historiallisten taisteluiden muistomerkeistä Isonkyrön Napuen taistelun 1714 muistomerkki painii monumentaalisuudellaan omassa luokassaan. (Kuva Suomen Kuvalehti 27/1920).

Suuren Pohjan sodan vuonna 1714 käydyin Napuen taistelun paikalla oli jo taistelun 200-vuotispäivänä vuonna 1914 pidetty viranomaisia uhmaava pidätyksiin johtanut juhla.⁴³ Siten ei ole yllättävää, että Isossakyrössä toteutettiin massiivinen kuusikon keskellä sijaitseva uhripyhätönomainen Napuen taistelun muistomerkki nopeasti sodan jälkeen vuonna 1920. Vertailukohtana ajan hengen mahtipontisuudesta voinee pitää varsin maltillisen kokoista Kostianvirran taistelun 200-vuotisjuhlan muistomerkkiä vuodelta 1913, jossa tekstinä lukee ainoastaan ”KOSTIA”. Napuen komean luonnonkiven ympärille kuusikkoon rakennettu pyhättö sisältää uhmakkaat muistosanat⁴⁴:

⁴³ Napuen taistelu. Sotatieteellis-historiallinen tutkielma. Suomen K:lle kirjoittanut kenraali K. Adaridi. Napuen taistelulle omistettu numero. *Suomen Kuvalehti* 27/1920.

⁴⁴ Patsasteksteistä eli inskriptioista Sirola 2017, 31–33.

Tässä vuodattivat verensä isonvihan aikana Suomen viimeiset vartiat kuolevaa maatansa puolustaessaan.

Myöhemmin laataan lisättiin Kyösti Wilkunan sanat:

Elpynyt Isänmaa pystytti patsaan muistoksi isien urhokkaiden 1920 Pohjanmaan lakeudet. Te voitte todistaa, että me taistellesamme tällä kentällä, emme tuumaakaan horjahtaneet velvollisuuden ja isänmaanrakkauden tieltä, vaan kaadimme paikallemme lähes viimeiseen mieheen, jättäen tuleville polville perinnöksi seisoa kovina aikoina isänmaan puolesta, niinkuin me tällä kentällä seisoimme, sekä tarvittaessa, kaatua viimeiseen mieheen niinkuin me tällä kentällä kaadimme.

Napuen taistelukentän läheisyydessä sijaitsevan uhripyhätön sanat kertoivat sinänsä vuodesta 1714, mutta heijastivat suoraan parin vuoden takaisia sotatapahtumia ja oman aikansa arvostuksia. Erityisen tärkeäksi nähtiin esi-isien uhraukset ja nykyisen sukupolven toteuttama työn jatkaminen. Sodat velvoittivat myös valistamaan nuorisoa. Esimerkiksi 1930-luvulla koululaiset kävivät vierailulla muistomerkillä. Nuoruuttaan muisteleva vuonna 1927 syntynyt nainen kuvaili nuorena tyttönä hiihtäen tehtyä luokkaretkeä myöhemmin seuraavasti:

Kun kävin kansakoulua pienessä kyläkoulussa tehtiin hiihtoretki Napuen patsaalle kevättalvella vuonna 1937. Sinne tuli matkaa 6 km, aika matka kun piti hiihtää vielä takaasinkin. [...] Koko hiihtomatkan kohokohta oli kun matkan varrella oli kaffila, tulomatkalla mentiin sinne, sai ostaa limunaatia ja sian [munkkipossu], rahan piti jokaisen varata kotua.⁴⁵

Tapaus kuvanee muistomerkkien ja ylipäänsä koulun vierailukohteiden solahtamisesta arkisen kokemusmaailman taustalle, ei niinkään keskiöön.

⁴⁵ SKS, KRA Housut s. 125. Kyselytutkimus 2.2006. FT Arja Turunen. Kertomus Napuen taistelumerkillä käynnistä. Napuen taistelun muistomerkki oli luokkaretkikohteena kirjoittajan lapsuudessa vaasalaisella ala-asteella ainakin vielä 1980-luvulla.

Myös nuijasota inspiroi muistomerkin pystyttäjiä 1920–1930-luvuilla kokonaisen kuuden muistomerkin verran: Ilmajoelle pystytettiin vuonna 1925 peräti kaksi muistomerkkiä; sekä 24.2.1597 käydylle Santavuoren taistelulle että nuijamiespäällikkö Jaakko Ilkalle. Nokian taistelu sai merkkinsä Nokialle vuonna 1933, Marttilan taistelu Mäntsälään vuonna 1934, Padasjoen taistelu paikakunnalle vuonna 1936, sekä Suur-Savon taistelu Mikkeliin vuonna 1939. Nuijasotaakin muisteltiin siis etupäässä taistelupaikkojen kautta, mutta myös itse legendaarisimman kapinajohtajan muistomerkillä. Jaakko Ilkan lisäksi Pohjois-Pohjanmaalla syntyi Pekka Vesainen -kultti. Santero Ivalon historiallisten tarinoiden vanhan vihan (1570–1595) aikainen hahmo Pekka Vesainen sai patsaat Ylikiiminkiin 1936 ja Iihin 1941.⁴⁶

Ajallisen läheisyyden, runebergiläisyyden ja lukuisien ylös kirjattujen ja vielä perimätiedossa eläneiden kahakoiden Suomen sota (1808–1809) nousi aikakauden historiallisista taisteluista esiin vuosien 1919–1939 välillä pystytetyillä 19 muistomerkillä. Pohjanmaan osuus oli näissäkin huomattava, mikä selittyy paitsi vahvalla pystytyuskulttuurilla myös sillä, että siellä oli ylipäänsä käyty paljon taisteluja. Alueella oli toki jo 1880–1890-luvuilla pystytetty Suomen sodan aikaisten taistelujen muistomerkit Oravaisille ja esimerkiksi Juuttaalle, joiden pystyttämistä voi hyvin pitää ensimmäisen sotamuistokultin aikakautena.⁴⁷ Tämä ruotsinkielisellä Pohjanmaalla toteutunut toiminta sijoittuu Ruotsin niin sanotun Kaarle XII -renessanssin kulta-ajalle, jolloin Ruotsissa pystytettiin muun muassa kuuluisa *Karolinermonument* Duvediin 1892 tuntureille jääneen Carl Armfeltin karoliiniarmeijan kuolinkamppailun muistomeriksi.⁴⁸

Historiallinen sotaisuus näkyi toki muuallakin. Keuruulla oltiin vuosina 1928–1929 erityisen aktiivisia ja paikkakunnalle pystytettiin peräti kaksi eri muistomerkkiä. Isonvihan aikaisten Herpmanin poikien muistomerkki vuodelta 1928 ”Herpmanin pojat 1713–1715” sijaitsee Keuruun Ketveleenkangaksella ja sen on suunnitellut E. A. Aaltio. Muistomerkki kysyy ohikulkijalta haastavasti: ”Vaeltaja ole valmis, kuntoasi kerran kysytään. Tässä taistelivat Keuruun miehet Herpmanin poikien johdolla kotiseudun puolesta Isonvihan aikana 1714.” Toinen muistomerkki pystytettiin

⁴⁶ Tuomisto 1990, 13; Kormano 2014, 79–81.

⁴⁷ Kormano 2014, 76.

⁴⁸ *Karolinermonument*, Duved.

Keuruun Ampialaan vuonna 1920 veljesten viimeiselle taistelupaikalle.

Muistomerkinä on teksti: ”He uhrasivat henkensä isänmaalle, mitä uhraat sinä? Tässä taistelivat Herpmanin pojat viimeisen taistelunsa 1715.” Toimitusjohtaja, pankki- ja liikemies Isak Julin oli lahjoittanut luonnonkivistä rakennetun muistokappelin, joten täälläkin yhden rahamiehen osuus oli huomattava.⁴⁹

Myös Ruotsin ajan kuuluisimmat taistelut saivat muistomerkkinsä jo ennen toista maailmansotaa. Kustaa III:n Venäjän sodan taistelupaikat Parkuinmäki, Porrassalmi, ja Utti, sekä Ruotsinsalmen toinen voitokas meritaistelu saivat muistuttajansa. Sen sijaan esimerkiksi Kustaan sodan päättänyt Värälän rauha, joka oli saanut rauhansopimuksen allekirjoituspaikaksi nimetyn muistokivensä joskus 1800-luvun puolivälissä, ei kaivannut sotien välisen ajan Suomessa kiillotusta. Myös esimerkiksi Uudenkaupungin rauha (1721) sai muistomerkkinsä vasta 1960-luvulla.⁵⁰

Militarisoitunut nuori Suomen tasavalta ei kaivannut kansalliskaanoniinsa rauhan solmimisten muiston vaalimista.

Vaikka muistomerkit itsessään sisälsivät monesti vain päivämääriä, paikannimiä tai muuten neutraalia ilmaisua, velvoittava loppuun saakka taistelemisen ihannointi oli voimakkaasti läsnä joissakin historiallisissa muistomerkeissä. Niitäkin pystytettiin etupäässä tunnetuille taistelupaikoille. Mikäli sellaisia ei paikkakunnilla ollut, saatettiin olla luovempia ja perustaa muistomerkki tiedonmurusen tai tarinan pätkän varaan. Esimerkiksi Tammelassa pystytettiin kirjailija Jalmari Finnen aloitteesta kuvanveistäjä Urho Heinäsen ja arkkitehti Veikko Kyanderin suunnittelema muistomerkki ”Hakkapeliittojen sotaanlähde”, koska ”Tammelasta oli mukana vuonna 1628 alkaneella sotaretkellä 24 hakkapeliittaa, joista 14 palasi”. Tammelan vanhan kirkon edessä sijaitseva patsas paljastettiin 2.10.1932, pystyttäjänä oli Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys.⁵¹ Vahvasti tunnettu 30-vuotinen sota sai ajanjaksolla vain tämän yhden muistomerkkin. Suureen historiakulttuuriseen rooliinsa nähden hakkapeliitat saivat yllättävän pienen roolin sotamuistomerkkien yhteydessä. ”Sotaan lähtö” -tematiikka ei toimi samalla tavoin kuin epäonninenkin

⁴⁹ Inskriptiot Keuruun muistomerkeistä Tuomisto 1990, 27–28.

⁵⁰ Tomi Kangas, *Uudenkaupungin ”siunattu” rauha 1721. Suuren pohjan sodan ja isonvihan päätös*. Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys 1996.

⁵¹ Tiedot Tuomisto 1990, 21; Kormanen 2014, 427.

puolustustaistelu. Tässä mielessä paikallishistoria meni suuren kansallisen kaanonin edelle.

Muistomerkkejä on saatettu myös parannella ja muutella. Kansallisen historiakaanonin väheksymän Hattujen sodan ratkaisseelle Lappeenrannan taistelulle (23.8.1741) vuonna 1818 pystytettyä muistomerkkiä muokattiin vuosina 1924 ja 1949. Muistomerkki on vanha virstanpylväs, joka oli paikalla vuoden 1741 taistelun aikana. Viipurin rakuunarykmentin Tyysterniemellä olleet upseerit rakennuttivat vuonna 1818 suojuksen pylvään juurelle. Kaupungin täyttäessä 275-vuotta vuonna 1924 muistomerkille rakennettiin katos ja vuonna 1949 kivimuuri. Muistomerkki sisältää kolme metallilaattaa, joissa on todennäköisimmin 1920-luvulla lisätyt sanat: ”Esi-isien henget haastavat meille vuosisatain takaa, varjelkaa valppaasti menneitten polvien hiellä ja verellä kostutettua maatanne.”⁵²

Poikkeavat paikallisuudet ja häivähdys punaista

Uudenmaan rannikolla Helsingissä, Hangossa ja Loviisassa vuoden 1918 sodassa korostui saksalaisten vahva merkitys punaisesta vallasta vapauttajina. Niinpä Helsingin vanhan kirkon puistoon eli ”ruttopuistoon” pystytettiin suomalaisten kaatuneiden ja saksalaisten kaatuneiden muistomerkit samanaikaisesti vuonna 1920. Helsingissä valkoiset ja saksalaiset esitettiin siis tasavertaisina. Pääkaupungin keskeinen ja tärkeä asema näyttäytyi muistamiskulttuurissa monitahoisena. Toukokuun 16. päivän voitonparaatin luonne pääkaupungin symbolisena valloituksena korostaa hyvin symbolisen voiton saavuttamisen tärkeyttä ja muistamisen kulttuurin muovautuvaa ja muovailtavaa luonnetta. Mannerheim omi paraatillaan saksalaisten vapauttaman Helsingin ja Helsinki otti vastaan valkoisen kenraalinsa talonpoikaisarmeijoiheen. Erityisesti Hangon sotamuistomerkistä käytiin myöhemmin pystytysten ja kaatamisten vuorottelu, kunnes patsas muuttui ympäripyöreämmäksi suomalaiseksi sotamuistomerkiksi. Näin saksalaisvaikutusta häivytettiin konkreettisesti ympäristöstä ja historiakäsityksestä.⁵³

⁵² Tuomisto 1990, 31–32.

⁵³ Saksalaisvaikutuksesta erityisesti Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala 2016; Hangon muistomerkistä erityisesti Kormanen 2014, 405–412.

Lisäksi on lukuisia muita alueita, kuten Pohjois-Savo ja Pohjois-Karjala, joissa sotaa ei käyty sen alkuvaiheen epätietoisuutta ja joitakin kahakoita lukuun ottamatta. Näillä sodan muistamisen teemaksi valikoitui sotaan lähdön tematiikka paikallisin korostuksin. Sotamuistomerkiksi Joensuuhun valikoituikin omaperäisemmin Kullervon sotaan lähtö Kalevalasta. Torvea puhaltavaa hahmoa esittävän patsaan pystytyshanke alkoi heti vuoden 1918 lopulla ja valmis Yrjö Liipolan suunnittelema patsas pystytettiin vuonna 1923. Patsas kuvaakin hyvin vuoden 1918 sodan paikallista luonnetta. Sodan melskeisiin nimenomaan lähdettiin.⁵⁴

Kuva 3. Joensuun vapaudenpatsas. (Yrjö Liipola) ”Sotaan lähdön” -tematiikka (vrt. Kullervon sotaan lähtö) nousi vahvasti esiin Pohjois-Karjalassa. (Kuva Matkailu-opas)

Joensuun sotamuistomerkki kuvaa kalevalaista heerosta, joka Kormanon mukaan on eittämättä valmiina puolustamaan maatansa idän uhkaa vastaan, mutta teeman valikoituminen sotaan lähdöksi liittyyneen idän uhkan torjunnan sijaan⁵⁵ itse tosiasialliseen ja konkreettiseen sotapolulle lähtöön. Pohjois-Karjalan sotatoimet rajoittuivat nopeasti valkoisten saadessa yllätteen punaisista jo sodan alussa. Teos ei siis kuvaa ainakaan ensisijaisesti itään hyökkäämisen aietta, vaan konkreettista vapaussotaan osallistumista.⁵⁶

Totaalinen julkinen vaikeneminen punaisesta totuudesta koskien vuotta 1918 sai kuitenkin säröjä erityisesti Turussa, joka sai oman vapaussodan muistomerkkinsä vuonna 1924. Turun patsas oli ainoa, jossa oli käytetty aihepiirinä Pyhää Yrjänää, siten sisältäen viitteen viholliseen, jota symboloi jaloissa makaava lyöty lohikäärme. Suora vihollisen kuvaaminen oli lähes täydellinen tabu suomalaisissa muistomerkeissä.⁵⁷

⁵⁴ Simo Eronen & Antti Komonen. *Karjala Vapaussodassa*. Edellinen ja jälkimmäinen osa. Otava 1930 & 1934; Katso myös Juha Erola. *Karjalan ratsujääkärirykmentti vapaussodassa 1918*. Hevosalan osaamiskeskus Hippolis 2009.

⁵⁵ Kormano 2014, 161–164.

⁵⁶ Eronen & Komonen 1930 ja 1934.

⁵⁷ Kormano 2014, 203–203.

Turkuun syntyi punainen vastamuistokulttuuri, jonka ilmentymänä myös onnistuttiin pystyttämään muistomerkki Turun uudelle hautausmaalle. Paikalla olevaan punakaartilaisten hautaan oli haudattu kunnianosoituksin yhdeksän kaatunutta punakaartilasta punaisen vallan aikaan maaliskuussa 1918. Lisäksi hautausmaalla oli joukkohauta Sirkkalan vankileirillä kuolleille ja teloitetuille punaisille. Muistokivi louhittiin ja kuljetettiin salaa paikalle 30–40 kivityömiehen voimin vapunaaton aamuna 1921.⁵⁸

Kuva 4. Turun punaisen muistomerkin paljastustilaisuus Vappuna 1921 Turussa muisteltiin virkavaltaa uhmaten kaatuneita punaisia. (Kuva Turun Sanomat)

Vapunaattona 1921 paikalla pidettiin muistojuhla kaatuneille työväenluokan taistelijoille. Virkavalta ei punalippujen pystytyksiä hyvällä katsonut, joten poliisi saapui paikalle, käski väkijoukon hajaantumaan ja poisti peltisen punalipun kiven päältä. Kiveen kiinnitetty muistolaatta poistatettiin niin ikään. Kyltti ilmestyi myöhemmin paikalle, mutta poliisi poisti sen uudelleen.⁵⁹ Kontrolli punaisten muistelua kohtaan kertoo tabun rikkomisen luonteesta. Vastakulttuurin julkinen esiintyminen valkoisen armeijan glorifioinnin haastajana oli viranomaisten kannalta mahdotonta hyväksyä.

Punaisten muistomerkkien kohtelu oli muualla vielä jyrkempää. Hämeenlinnassa kivipatsas määrättiin poistettavaksi vuonna 1924, ja kun määräystä ei toteltu, poliisit kävivät kaatamassa merkin yöaikaan. Myöhemmin suojeluskuntalaiset räjäyttivät sen, samoin yön selässä. Mäkelän mukaan samanlaisia patsashankkeita oli ainakin Varkaudessa ja Riihimäellä vankileirien tai valkoisen terrorin uhrien hautapaikoilla. Myös puisia muistomerkkejä pystytettiin punaisten haudoille. Lapualaisvuosina muistotilaisuuksien pito oli näillä paikoilla vaikeampaa, mutta myöhemmin 1930-luvulla sosiaalidemokraatit ottivat punaisten haudoilla käynnit tavakseen.⁶⁰ Muistelu alkoi muuttua enemmän yksilöllisemmäksi uhrien muistamiseksi, kunnes muistaminen sai jatkosodan jälkeen vahvasti politisoituneen luokkataistelun ja

⁵⁸ Jaakko Mäkelä. Turun punaisten hautamuistomerkit. *Museotiedote* 1/89, 7–9, Turun maakuntamuseo.

⁵⁹ Mäkelä 1989, 7–8.

⁶⁰ Mäkelä 1989, 8; Peltonen 2003, 187–236.

revanssihengen leiman. Vuoden 1945 jälkeen alkoi punaisten luokkasodan muistomerkkien kiivas pystyttäminen.⁶¹

Kansallisen sovinnon ensiaskeleet

Kansallisen sovinnon rakentuminen, jota ilmensi muun muassa 1930-luvulla aloitettu tammikuisen ”sovinnollisuuden viikon” -viettäminen, näkyi muistomerkeissä valkoisten voiton glorifioinnin maltillistumisena. Sotaa seuranneiden lähivuosien keskeisten taistelupaikkojen symbolisen haltuunoton jälkeen heeros-kuvasto koki muutoksia. Oulun sankaripatsaan alaston heeros vuodelta 1929 kohotti lippua, militääriä symbolia, joka kuitenkin on kokoon kutsuva, ei rankaiseva.⁶² Veistoksen elekieli on muutenkin vähemmän sotaisa. Ajallinen etääntyminen sodan verisistä selvittelyistä alkoi lieventää patsaiden sodan yleviä tarkoitusperiä korostavaa kuvakieltä.

Kuvaston muuttuminen neutraalimmiksi sankaripatsaiksi ajoittuu 1920–1930-luvun vaihteeseen. Nämä ovat tyypillisesti hautojen yhteydessä sijaitsevia kivipaasia, joihin on hakattu paikkakunnan kaatuneiden valkoisten nimet (muun muassa Hämeenlinna 1929, Kalvola 1938). Raumalla vuonna 1937 pystytetyssä muistomerkissä on kuvattuna latinalaispurjein purjehtiva laiva, joka symboloi vapautta.⁶³ Sankaripatsaissa perusmuoto muuttui yksilöllisemmäksi ja inhimillisemmäksi, huomion kiinnittyessä kaatuneiden nimiin itse heeroksen sijaan. Tätä voidaan pitää siirtymänä sodan tarkoitusperien pyhittämisestä neutraalimpaan vapaussodassa kaatuneiden muistamiseen; voiton, taistelun ja annetun henkilöuhrin glorifioinnista uhrien inhimilliseen muistamiseen.

Kuva 5. Suomen vapaudenpatsaan (Yrjö Liipola ja Jussi Mäntynen) paljastustilaisuus Vaasassa 9.8.1938. Pitkien kiistojen jälkeen 20-vuotta sodan jälkeen pystytetty vapaussodan kansallinen muistomerkki sai rauhanomaisemman ja kokoonkutsuvamman kuvakielen. (Kuva Suomen Kuvalehti 28/1938)

⁶¹ Peltonen 20003, 258; Tuomisto 1990 ja työväenliike.fi tietokanta punaisten muistomerkeistä.

⁶² Tuomisto 1990, 115; Kormano 2014, 165–167.

⁶³ Tuomisto 1990, 92–122; Kormano 2014, 177; Sirola 2017, 250, 251, 392.

Vaasaan pystytetyn Suomen vapaudenpatsaan syntyvaiheet kertovat huomattavasta ajan kulumisen myötä tapahtuneesta muutoksesta. Pitkään suunniteltu patsas pystytettiin lopulta vuonna 1938. 1930-luvun lapualaisvuosien jälkeen Yrjö Liipolan vapaussodan 20-vuotisjuhlaan veistämä patsas oli lopulta aikaisemmin suunniteltua paljon puolustushenkisempi. Toisena hahmona esiintyvä kuoleva soturi pitelee vielä kädessään miekkaa katse kohti taivasta kohotettuna, mutta pystyssä seisova talonpoikaissoturi heiluttaa hatullaan ”vihollisesta vapaa” -merkkiä eli on luonteeltaan puolustushenkinen, ei hyökkäyshenkinen tai rankaiseva.

Antiikin heeroksen vaihtuminen talonpoikaissoturiksi ja sodan ”jalon päämäärän” juhlistamisen muuttuminen kaatuneiden muistamiseksi kertoo vuoden 1918 tulkinnan maltillistumisesta. Symboleidenkin näkökulmasta Suomen kansallinen sovintokehitys oli jo pitkällä 1930-luvun lopulla. Sukupolven aikaero vapaussodan tapahtumiin oli jättänyt jälkensä. Katkeamaton kehitys olisi varmasti jatkunut tästä vapaussotamuistelukin ja toukokuun 16. päivän vieton yleistymisenä sovinnollisemmaksi kevään juhlaiksi, mutta uudet sodat loivat kokonaan uudenlaisen muistokulttuurin, joka katkaisi vapaussotatradition.⁶⁴

Mitä sotamuistomerkit kertovat suhtautumisesta vuoteen 1918

Vuosina 1919–1939 pystytetyt sotamuistomerkit, heeros-motiivit ja historiallistaminen etäännyttivät vuoden 1918 tapahtumien, etenkin punaisten kukistamisen, verisestä todellisuudesta. Sotamuistomerkkien pystytysajankohdat ilmentävät sotamuistomerkin roolia voiton loppuun viemisenä ja sen ikiaikaistamispyrkimyksenä. Sotamuistomerkistä tuli voittajien edustaman katsomuksen ja järjestyksen symboli, sankarillisen kuolemanmuistokultin palvonnan kohde, jonka ääreen kokoonnuttiin. Muistomerkillä pyhitettiin ja muisteltiin esi-isien työtä ja uhria, sekä velvoitettiin nuorisoa sitoutumaan työn jatkamiseen. Muistomerkkien aiheena keskeisimmäksi nousi taistelu, jonka voittoa joko glorifioitiin tai tappiossa annettua uhria pyhitettiin. Kuoleminen maan puolesta esitettiin velvoittavana ihanteena, jota palvottiin. Kiistanaiheiksi nousivat paikkakuntien keskeisille paikoille nousseet muistomerkit.

⁶⁴Tuomisto 1990, 123–163.

Sekä vapaussodan että varhaisemman historian muistomerkit pystytettiin ensisijaisesti taistelupaikoille ja -paikkakunnille. Myös ”sotaan lähtö” -teemaa, sekä satunnaisempaa tematiikkaa käytettiin, mutta ne jäivät selvästi taistelujen keskeisyyden varjoon. Hävityt taistelut kelpasivat uhrikertomuksiksi muistomerkkien muodossa paremmin kuin kansallisessa historiatarinassa. Esimerkiksi Hattujen sodan hävitty Lappeenrannan taistelu nousi muistomerkeissä suurempaan rooliin kuin historiankirjoituksessa.

Määrällisesti muistomerkkien aiheina vapaussodalle helposti samaistettava nuijasota ja ajallisesti läheinen ja Runebergin tarinoista tuttu Suomen sota nousevat muistomerkkiaineistosta esiin. Silti muistomerkkiaineiston valossa näyttää pikemminkin, että mikä tahansa muinaisuudessa käyty taistelu tai kahakka kelpasi muistomerkin aiheeksi. Taisteluita ei siis tarvinnut liittää suuriin kertomuksiin, vaan pikemminkin riitti, että paikkakunnalla oli ylipäänsä joskus esi-isien toimesta taisteltu vihollista vastaan ja samaan tuli valmistautua vastakin. Siten vuoden 1918 sota oli osa ikäikaista taistelua, joka todisti, että taistelukuntoisuutta tuli vaalia. Mikäli suomalaiset olivat juuriltaan ja luonteeltaan ikäikaista soturikansaa, perivihollisen kanssa liitossa olleiden vuoden 1918 punaisten kohtelu näyttäytyi ymmärrettävämältä.

Sodan kuvaamisessa heti sodan jälkeisinä vuosina ratkaisuksi tuli puhtauden ihanne ja ihanteellisuuden, valkoisen voiton perimmäisen jalouden esittäminen. Ensisijaisena tarkoituksena voittajilla oli vallan vakiinnuttaminen symboleilla, toissijaisena sen juurruttaminen ihmisten mieliin kasvatuksen ja koulutuksen avulla. Toimintaa voi pitää yhtä paljon alitajuisena yhteisöllisenä ryhmäkäyttäytymisenä kuin tietoisena kasvatuksena. Punaisten hallussa sodan aikana olleen alueen valkoiset muistomerkit olivat etupäässä vallan vakiinnuttamiseen tähtääviä. Pohjanmaalla totemismi ilmensi myös vahvaa esi-isien palvontaa ja nuorten kasvatusta tähän arvomaailmaan eli vallitsevan kulttuurin arvojen syvään juurruttamista ja iskostamista.

Sotamuistomerkkien motiivit ammennettiin antiikista. Voiton esittämisessä puhtauden idea tuli likaisen todellisuuden tilalle. Muistomerkeissä kuvattiin aikakauden realismia vain harvoin ja silloinkin neutraalisti. Keskeisellä paikalla seisova hahmo

oli antiikin kuvaston alaston heeros, joka ilmensi voimaa, puhtautta ja jaloutta. Luonnonkiven käyttö historiallisten taisteluiden muistomerkeissä sitoi vuoden 1918 käydyn taistelun isänmaan peruskalliolle ja loi siten valkoisten vapaussodalle historiallisen jatkumon. Ajan kuluessa sodan jälkeinen heeros-kuvasto alkoi menettää alkuperäistä tehoaan ja sodan kuvaamiseen alkoi nousta realismin ja sodassa olleiden muistamisen vaade vapaustaistelun ylevöittämissä sijaan. Tämä kertoo muistokultin lientymisestä ja inhimillistymisestä sekä sotakultin merkityksen vähentymisestä. Myös pinnan alla kytynyt punaisten muistaminen muuttui 1920-luvulta 1930-luvulle tultaessa vallankumoustaistelun veriuhrin muiston vaalimisesta enemmän menehtyneiden inhimillistämisen ja menetyksen muistamisen suuntaan. Jatkosodan jälkeen vuoden 1918 tapahtumat kuitenkin politisoituivat uudelleen.

Muistomerkeistä syntyvät kohut sisältävät monesti myös ”aikaperspektiiviharhan”. Historiallinen menneisyys on monitulkintainen ja -kerroksellinen aikaulottuvuudeltaan. Esimerkiksi ikiaikaiseksi aiottu Napuen taistelun muistomerkki kuvaa ammattihistorioitsijalle pystytysajankohtansa, vuoden 1920 ajatusmaailmaa, mutta maallikkoihmiselle se on silta nykyisyyden ja 1700-luvun välillä. Pystyttäjät ja historiallinen konteksti, jossa muistomerkki on tehty, jää erityisen vahvasti jalkoihin ajan monipolvisuuden keskellä. Ammattihistorioitsijoiden tulisikin olla läsnä kaikenlaisten sanallisten tai kuvallisten historiakuvausten tulkinnoissa.

Sotamuistomerkkien alueelliset erot korostavat sotakokemuksen erilaisuutta sekä erityisesti muistamikulttuurin vahvoja eroja. Koska varsinaisiin sotatoimiin osallistui lopulta vain harva, suurimman osan katsoessa tapahtumia sivusta, voitaneekin ajatella, että sodan voisi tulkita enemmän paikalliskokemusten valossa kuin jaotteluna punaisiin ja valkoisiin. Vuoden 1918 tapahtumille ei ole vain valkoista ja punaista tarinaa vaan maakunnallinen ja paikallinen kertomus, joka oli monelta osin sodan kokeneille ihmisille relevantimpi kuin sotivien osapuolten näkökulma.

Muistamikulttuurien paikallisuus ja historian oppiainetuolien maantieteellinen jakaantuneisuus heijastuu tietysti myös aihepiirin tieteelliseen tutkimukseen. Jos vuotta 1918 tutkittaisiin paljon vaikkapa Tampereen sijaan Vaasassa olisi vallitseva kertomus sisällissodasta toisenlainen. Paikallisten muistamisen kulttuurien eroavaisuudet ja monipuolisuus nostavat esiin kiintoisan kysymyksen: Tulisiko

vuoden 1918 konfliktin jakolinjat ymmärtää enemmän paikallisiksi ja maakunnallisiksi kuin punaisten ja valkoisten välisiksi?